

KONSEPTUAL METAFORA VA UNING INGLIZ BADIY ADABIYOTIDA TUTGAN O’RNI

Qosimov Abdulxay

Farg’ona davlat universiteti, Amaliy ingliz tili kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya.

Adabiy asarlarda hayvonlarning tasvirlari ko’pincha metaforaning “manba sohasi” sifatida “maqsadli domen”, odamlarning tabiatini ochib berish uchun ishlatiladi. Bu kognitiv tilshunoslikda “domenlararo xaritalash” yoki “konseptual metafora” deb ataladi, bu hayvonlar va odamlar o’rtasidagi o’xshash fazilatlariga asoslanadi. Shunday qilib, hayvonlarning zohiriy ta’riflari haqiqatan ham odamlarning chuqur hislari ramzlari sifatida talqin qilinadi.

Kalit so’zlar. metaforaning “manba sohasi”, “maqsadli domen”, kognitiv tilshunoslik, “domenlararo bog’lanish”, “konseptual metafora”, zohiriy ta’riflar.

Kirish.

Dagut (1987) metaforaga ta’rif berar ekan uni “kuchli mazmunli semantik anomaliyada tajribaning turli toifalarini birlashtirgan individual ijodiy tasavvur chaqnashi” deb ta’riflagan. Metaforaning zamonaviy talqini shundan iboratki, metafora iborani “aqli yoki chiroyli” qilish uchun uslubiy vosita emas. Metaforalar o’zlari nazarda tutgan tushunchalarga yangi ma’no qatlamini qo’shish sifatida qaraladi. Martin (1994) ning olib borgan izlanishlari metaforalar kutilganidan ko’ra keng tarqalganligini aniqladi ya’ni matnning 100 ta so’ziga beshta metafora qo’llanishi to’g’ri kelgan. Biroq metafora nazariyasi hali ham munozarali hodisa sifatida qaraladi.

So’nggi bir necha o’n yilliklar davomida ishlab chiqilgan ilg’or texnologiyalarning ko’plab shakllari metaforalarni qanday qilib qayta ishlashni chuqurroq tushunishga imkon berdi, ammo natijalar qo’llaniladigan ko’plab metodologiyalar kabi xilma-xilligi uning munozarali mavzu bo’lib qolishiga sabab bo’lmoqda. Shuni ta’kidlash joiz, metafora nafaqat kognitiv balki madaniy tushuncha ham hisoblanadi (Qosimov, 2022). Lakoff va Jonson (1980) e’tirof etganidek, bizning metaforadan foydalanishimiz dunyoni, shuningdek biz yashayotgan madaniyatni qanday idrok etishimizni aniqlab beradi. Ba’zi metaforalar juda xilma-xil bo’lgan madaniyatlarda ham bir xil tushuniladi va ehtimol universal deb hisoblanishi mumkin. Boshqa tomondan esa ular qo’llaniladigan jamiyat bilan chambarchas bog’liq va cheklangan bo’lishi mumkin. Madaniyatga xos bo’lgan bunday metaforalar maqsadli tildan foydalanishning haqiqiylikini buzmasdan, manba matniga iloji boricha sodiq qolishni istagan tarjimon uchun dilemma ya’ni qiyin tanlov keltirib chiqarishi mumkin. (Kovecses 2003, Abduolimova 2022)

Badiiy adabiyotda konseptual metafora va uning o’rni.

Deignanning (2005) metafora haqidagi ta’rifi ham yuqoridagi olimlar singari ikkita referent o’rtasidagi munosabat aslida tushunuvchiga bog’liqligini ta’kidlaydi:

“Metafora - bu o’zining asosiy yoki eng asosiy ma’nosi bilan bog’liq bo’lmagan narsa yoki sifat haqida gapirish uchun ishlatiladigan so’z yoki ibora. Ushbu asosiy bo’lmagan foydalanish so’zning asosiy ma’nosi bilan va ko’p hollarda ikkita semantik maydon o’rtasidagi idrok etilgan munosabatni ifodalaydi.”

Blek (1981) ning metaforaning o’zaro ta’sir nazariyasida metafora shunchaki til bezagi emas, balki atrofimizdagi dunyoni tushunish uchun zarur vosita ekanligini ta’kidlaydi. Blek metaforaning o’zi ikki tushuncha o’rtasida o’xshashlikni yaratishini va tushunchalarga ma’lum xususiyatlarni berishini ta’kidlaydi. Ushbu xossalar esa o’z navbatida metaforasiz mavjud bo’lmaydi. Ushbu nazariya Lakoff va Jonsonning “ta’kidlash” (highlighting) tushunchasiga juda o’xshaydi. Ularning fikriga ko’ra, metafora o’quvchining metaforada ishlatiladigan konseptual sohalarga bo’lgan nuqtai nazarini o’zgartiradi va o’ziga xos xususiyatlarni ta’kidlaydi va ularni bir domendan ikkinchi domenga “bog’laydi”. Blekning metafora haqidagi qarashlari keyinchalik tadqiqotchilarning til va muloqotdagi metafora rolini almashtirish va taqqoslash qarashlaridan voz kechish haqidagi qarashlari bilan mos keladi. Qisqacha aytganda, “almashtirish” [substitution theory] nazariyasi metafora to’g’ridan-to’g’ri ifoda o’rnida qo’llaniladi va bayonot to’g’ridan-to’g’ri ifoda bilan teng darajada yaxshi ifodalanishi mumkin, deb hisoblaydi. Taqqoslash nazariyasi [Comparison theory] metafora o’xshatish shaklidan boshqa narsa emasligini ta’kidlaydi. Ammo, metaforaning tabiatiga oid bu ikki qarash o’nlab yillar davomida keng tarqalganligiga qaramay, so’nggi o’n yilliklarda Glaxsberg va Gibbsning ushbu sohadagi ilmiy izlanishlari orqali bu nazariyalar xato ekanligini isbotlay oldi.

Koney va Lange (2006)ning fikricha, metafora aslida ma’lum bir semantik sohaning bir yoki bir nechta o’ziga xos xususiyatlari o’rtasida yangi nuqtai nazar yoki o’zaro ta’sirni yaratadi. Shu sababli, Blekning nuqtai nazari metaforaning “o’zaro ta’sir nazariyasi” [interactive theory] deb ataladi. Blek ishining eng muhim hissalaridan yana biri bu metaforalarni tushunish uchun kontekstning muhimligiga e’tibor qaratganligidir. U metaforani aniqlash va tushunish uchun nima uchun kontekst zarurligini misol qilib keltirarkan “Metaforani tanib olish va talqin qilish uning aytilishining muayyan holatlariga qanday e’tibor berishlikni talab qilishi mumkin” deya ta’kidlaydi. Ushbu kuzatish, shuningdek, metafora bo’yicha ba’zi psixolingvistik eksperiment natijalarini mutlaq haqiqat sifatida qabul qilmaslikning muhim sababidir, chunki bunday tajribalarning aksariyati ko’rib chiqilayotgan metaforalarga e’tibor qaratish uchun ishtirokchilarni alohida iboralar yoki jumlar bilan ular sodir bo’lgan kontekst haqida tushuncha bermasligi, shuningdek kontekstni o’zgaruvchi holat sifatida e’tiborga olishmaydi.

Konseptual metaforalarning inson kechinmalarini ifodalashdagi o’rni

Lakoff va Jonson sevgi va vaqt kabi jismoniy bo'lmagan va mavhum tushunchalar konseptual metaforalar orqali qanday tushunilishi va bu konseptual metaforalar asosida namoyon bo'ladigan lingvistik metafora misollari orqali ifodalanishini tushuntirish uchun LOVE IS WAR va TIME IS MONEY konseptual metaforalaridan foydalanadilar. Boshqacha qilib aytganda, konseptual metafora nazariyasi lingvistik metaforalarni ma'lum bir gap yoki jumladagi konseptual metaforalarning instantsiyasi (universal yoki mavhum tushunchaning haqiqiy misol bilan ifodalanishi) sifatida ko'rib chiqiladi. Lingvistik metaforalarga misollar:

“U uning qo'lini qo'lga kiritdi” [He won her hand]

Men unga ko'p vaqt investitsiya qildim. (tarjimada: sarfladim) [I have invested a lot of time in her]

Konseptual metaforaning Lakoff va Jonson tomonidan keltirilgan yana bir klassik namunasi - HAPPY IS UP. Ushbu konseptual metafora “Men bugun o'zimni ko'tarinki (ruh)da his qilyapman” kabi bir qator lingvistik metaforalar orqali namoyon bo'lishi mumkin. Lakoff va Jonsonning konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, konseptual metaforaning maqsad sohasi “HAPPY” ya'ni “baxt” bo'lib, u “UP” manba domeni bilan belgilanadi. Manba domen sifatida belgilangan “HAPPY” emas, “UP” bo'lishining sababi, u ikkinchi domen, maqsadli domen ustiga qo'yilgan manba domenidir. Maqsadli domen, boshqacha qilib aytganda, ushbu “xaritalashlar” orqali manba domen tomonidan belgilanadi. Goatli ham Lakoff va Jonsonga qo'shimcha ravishda o'zining misolini beradi.”Qo'rquv- bu SOVUQ” konseptual metaforasining namoyon bo'lishiga misollar qilib quyidagilarni keltiradi: Cold feet [sovuq oyoqlar], in a cold sweat [sovuq ter], make your blood freeze [qoningizni muzlashi], make your blood cold [qoningizni sovuq qilish].

Xulosa.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joiz-ki, ingliz badiiy adabiyotida qo'llanilgan metaforalar o'quvchilar ongida chuqur ma'no-mazmunni ochib berish, yozuvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yanada yaqinlashtirish, shuningdek, so'z bilan ifodalash mushkul bo'lgan kechinmalarni tushuntirishda muhim rol o'ynaydi. Mif va metaforalar o'zaro bog'liqligini hisobga olsak (Qosimov 2022), metaforalarning badiiy adabiyotdagi o'rnini beqiyos deb atash mumkin, ya'ni ular asar mazmunini boyitishda, mavhum tushunchalarni tushunarli tarzda yetkazib bera olishda ahamiyatlidir. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilardan asardagi konseptual metaforalarga nisbatan e'tiborliroq bo'lishni talab qiladi. Shuningdek, xorij badiiy adabiyotida, tarjimashunoslikda o'quvchilarga original mazmunni saqlab qolish eng muhim omil sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdulxay, Q. (2022). INGLIZ BADIY ADABIYOTIDA METAFORALARNING O'RNINI VA TAVSIFI. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(3), 300-303.

2. Abduolimova, M. N. Q. (2022). KOGNITIV METAFORA NAZARIYASI: YANGI YO ‘NALISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(3), 153-161.
3. Abduolimova, M. (2022). METAFORANING TILSHUNOSLIKDA NAMOYON BO ‘LISHI VA UNING ILMIY AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(2), 650-657.
4. Axadali o‘g‘li, A. Q., & Sotvoldiyevich, A. T. (2022). MIF VA METAFORALAR. MIFLARNING METAFORIK XUSUSIYATLARI. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(6), 29-34.
5. Coney, J., & Lange, A. (2006). Automatic and attentional processes in the comprehension of unfamiliar metaphors. *Current Psychology*, 25(2), 93-119.
6. Black, M. (1981). *Metaphors we live by*.
7. Dagut, M. (1987). More about the translatability of metaphor. *Babel*, 33(2), 77-83.
8. Deignan, A. (2005). *Metaphor and corpus linguistics* (Vol. 6). John Benjamins Publishing.
9. Kosimov, A. (2022). TILSHUNOSLIK VA PSIXOLOGIYADA METAFORALARNING TUTGAN O‘RNI, SHARQ VA G‘ARB OLIMLARINING METAFORALAR YASALISHI BORASIDAGI FIKRLARI. *БАРҚАРОРЛИК ВА ЕТАКЧИ ТАДҚИҚОТЛАР ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ*, 2(3), 124-127.
10. Kövecses, Z. (2003). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge University Press.
11. Lakoff, G., & Johnson, M. (2008). *Metaphors we live by*. University of Chicago press.
12. Martin, J. H. (1994). *A corpus-based analysis of context effects on metaphor comprehension*.
13. Qosimov, A. (2022). JEYN OSTIN ASARLARINING XIX ASR BOSHLARIDAN XX ASRGACHA BO‘LGAN DAVRDA AYOLLAR, NIKOH, TA‘LIM VA QULLIKKA BO‘LGAN JAMIYATDAGI MAVJUD MUAMMOLARGA TA‘SIRI. *Involta Scientific Journal*, 1(7), 104-110.
14. Qosimov, A. A. (2022, May). INGLIZ TILIDA OBRAZLI TIL VOSITALARI VA ULARNING KLASSIFIKATSIYASI. METAFORLARNING BOSHQA OBRAZLI TIL VOSITALARIDAN FARQI. In *International journal of conference series on education and social sciences (Online)* (Vol. 2, No. 4).